

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT 629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
ZESPÓŁ REALIZACJI
BADAŃ 621 - 07 - 57, 628 - 90 - 17
INTERNET: <http://www.cbos.pl>

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89
E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/49/49/97

POSTRZEGANIE STRUKTURY SPOŁECZNEJ

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, KWIECIEŃ '97

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

- Współczesne społeczeństwo polskie najczęściej przyrównywano do takiego typu społeczeństwa, w którym nieliczna elita zajmuje miejsce na górze, a większość ludzi znajduje się na dole społecznej hierarchii (41% wskazań) lub do piramidy z szeroką podstawą i wąskim szczytem (25%). Ostatnie lata nie przyniosły większych zmian w obrazie społeczeństwa, jaki dominuje w społecznej świadomości.

- Społeczeństwo polskie w przeszłości postrzegane jest jako mniej zróżnicowane niż obecne, z mniejszymi kontrastami społecznymi. Natomiast gdy chodzi o przyszłość, to więcej niż jedna trzecia respondentów (35%) oczekuje mniejszego zróżnicowania społecznego. Ponad jedna czwarta (27%) zaś sądzi, że nadal będzie ono miało kształt podobny do piramidy, z nielicznymi warstwami wyższymi. Blisko dwie piąte (38%) ankietowanych nie ma zdania w tej sprawie.

- Zdecydowana większość badanych (71%) chciałaby, aby w naszym społeczeństwie dominowały warstwy średnie - większość ludzi żyła na podobnym, średnim lub wyższym, poziomie, a warstwy na dole były nieliczne.

- Większość Polaków ocenia swoją pozycję społeczną jako średnią (35%) lub niską (30%), ale nie najniższą. Na samym dole skali umieszcza siebie 16% badanych, na górze - 1%, a powyżej środka w sumie - zaledwie 11% respondentów.

Postrzeganie społeczeństwa i jego struktury - hierarchii społecznej i różnic - wiąże się m.in. z oceną własnych szans życiowych, poczuciem upośledzenia lub satysfakcji, niższości lub wyższości, z planami życiowymi i wysiłkami podejmowanymi w celu zmiany swej pozycji społecznej. Pod tym względem obraz społeczeństwa jest, jak się wydaje, jednym z podstawowych składników świadomości społecznej jednostek i grup, nawet jeśli jest nie w pełni wykrystalizowany, stanowiąc swoistą „ramę” czy układ odniesienia dla opinii i postaw w wielu sprawach. Interesująca jest zwłaszcza analiza obrazu struktury społecznej w okresie przemian, jakim podlega nasze społeczeństwo, gdy zmienia się położenie społeczne jednostek i grup. Odpowiedź na pytanie, czy rozwój gospodarczy ostatnich lat i poprawa sytuacji materialnej społeczeństwa zmieniły obraz jego struktury, przynoszą wyniki badania CBOS¹.

OBRAZY SPOŁECZEŃSTWA I JEGO STRUKTURY

Obraz Polski współczesnej

Z przedstawionych respondentom pięciu różnych typów społeczeństw nasze najczęściej przyrównywano do typu A (zob. rys. 1). Jest to społeczeństwo złożone z niewielkiej elity, nielicznych warstw pośrednich oraz szerokiej, bardzo licznej warstwy na dole drabiny społecznej, kształtem przypomina kolumnę o szerokiej podstawie, zwieńczoną kapitelem. Takie wyobrażenie o polskim społeczeństwie - bardzo zróżnicowanym, z wyodrębniającą się elitą, w którym większość ludzi zajmuje najniższe pozycje - ma 41% ankietowanych. Do często wskazywanych (25%) należy też obraz społeczeństwa, którego struktura ma kształt piramidy (typ B), stopniowo zwężającej się ku górze.

¹ Badanie „Opinie o gospodarce i państwie” (3) - finansowane i przeprowadzone na zlecenie Australijskiego Uniwersytetu Narodowego w Canberze i Instytutu Studiów Politycznych PAN - zrealizowano w dniach 14 stycznia - 10 lutego '97 na 1665-osobowej reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców kraju.

RYS. 1. TYPY SPOŁECZEŃSTW

		*	**	
		(%)		
<p>Typ A</p> <p>Niewielka elita na górze, bardzo mało ludzi w środku i większość ludzi na dole</p>		1 Góra	0	41% N=684
		2	1	
		3	3	
		4	20	
		5	23	
		6	27	
		7 Dół	24	
		Brak danych	1	
<p>Typ B</p> <p>Społeczeństwo jak piramida - niewielka elita na górze, więcej ludzi w środku i najwięcej na dole</p>		1 Góra	0	25% N=412
		2	1	
		3	6	
		4	31	
		5	33	
		6	18	
		7 Dół	9	
		Brak danych	2	
<p>Typ C</p> <p>Piramida - z wyjątkiem tego, że na samym dole jest nieco mniej ludzi</p>		1 Góra	1	9% N=149
		2	0	
		3	9	
		4	31	
		5	35	
		6	18	
		7 Dół	6	
		Brak danych	0	
<p>Typ D</p> <p>Społeczeństwo, w którym najwięcej ludzi jest w środku</p>		1 Góra	1	10% N=161
		2	2	
		3	12	
		4	57	
		5	20	
		6	4	
		7 Dół	4	
		Brak danych	1	
<p>Typ E</p> <p>Większość ludzi na górze i tylko niewielu na dole</p>		1 Góra	0	3% N=43
		2	0	
		3	14	
		4	33	
		5	29	
		6	18	
		7 Dół	4	
		Brak danych	2	
<p>Nie potrafię wybrać</p>			13% N=216	
<p>* W którym miejscu na rysunku umieścił(a)by Pan(i) siebie?</p>				
<p>** Jakim społeczeństwem jest dziś Polska - który z rysunków jest temu najbliższy bliższy?</p>				

Jeśli dodamy także liczbę badanych, którzy przyrównywali Polskę do typu C (o kształcie zbliżonym do piramidy, tyle że o węższej podstawie), to można powiedzieć, iż trzy czwarte respondentów postrzega Polskę jako kraj, w którym większość ludzi znajduje się w dolnej części społecznej hierarchii. Rzadko wskazywano pozostałe typy społeczeństw - z dominującymi warstwami środkowymi (typ D) lub piramidy odwróconej, z nielicznymi warstwami dolnymi (typ E). Polska współczesna nie jest więc postrzegana jako społeczeństwo klas czy warstw średnich².

Ostatnie lata nie przyniosły istotnych zmian w obrazie społeczeństwa, jaki dominuje w społecznej świadomości (zob. tabela 1). Jednak w porównaniu z wynikami badań z roku 1992 obserwujemy stały spadek liczby osób wskazujących typ A (o największych kontrastach społecznych) i nieznaczny wzrost liczby badanych przyrównujących nasze społeczeństwo do mniej zróżnicowanych.

Tabela 1

w procentach

Jakim społeczeństwem jest dziś Polska - który z rysunków jest temu najbliższy?			
Typy społeczeństw	Wskazania respondentów według terminów badań		
	1992 ³	1994	1997
Typ A	51	44	41
Typ B	18	25	25
Typ C	6	8	9
Typ D	8	8	10
Typ E	4	3	3
Nie potrafię wybrać	13	12	13

Cechy społeczno-demograficzne badanych i deklarowane poglądy polityczne różnicują postrzeganie struktury społeczeństwa - podobnie jak przed dwoma laty - w sposób nieregularny i w niewielkim stopniu⁴. Na rozkłady odpowiedzi mają ponadto wpływ znaczne

² Porównanie z obrazami występującymi w innych społeczeństwach - możliwe tylko dla danych z roku 1992 - przedstawione zostało w komunikacie W. Derczyńskiego, *Obrazy struktury społecznej*, „Serwis Informacyjny” 1995, nr 3.

³ Dane z badań porównawczych *International Social Survey Programme*, przeprowadzonych w ramach Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego. Por. B. Cichomski i Z. Sawiński, *Polski Generalny Sondaż Społeczny. Struktura skumulowanych danych 1992-1993*, Instytut Studiów Społecznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1993.

⁴ Zob. tabele aneksowe.

odsetki osób nie potrafiących wyrazić swojej opinii, szczególnie wśród badanych najstarszych, mieszkańców wsi, respondentów z wykształceniem podstawowym, robotników niewykwalifikowanych, rolników i pracowników rolnych.

Stosunkowo największe różnice występują w przypadku obrazu społeczeństwa o silnie spolaryzowanej strukturze (typ A). Do tego typu częściej przyrównują nasze społeczeństwo osoby z wykształceniem średnim i wyższym, mieszkańcy miast liczących od 101 do 500 tys. ludności, przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji, przedsiębiorcy, technicy i pracownicy umysłowi niższego szczebla oraz pracownicy usług, fizyczno-umysłowi; częściej też respondenci deklarujący poglądy centrowe i prawicowe niż lewicowe. Warto zwrócić uwagę na to, że obraz taki relatywnie rzadziej wskazują najmłodsi respondenci (do 24 lat). Wyróżniają się oni natomiast, zwłaszcza uczniowie i studenci, częstszym wskazywaniem na typ społeczeństwa z licznymi warstwami średnimi (typ D).

Przyrównywanie polskiego społeczeństwa do klasycznej piramidy (typ B) wiąże się też w pewien sposób z poziomem wykształcenia respondentów - względnie rzadko wskazują na ten typ osoby z wykształceniem podstawowym, robotnicy niewykwalifikowani, rolnicy i pracownicy rolni. Takiemu obrazowi społeczeństwa sprzyjają lewicowe i centrowe poglądy polityczne.

Orientacja lewicowa sprzyja także, jak się wydaje, obrazowi społeczeństwa warstw średnich (typ D). W przypadku tego typu zwraca uwagę brak wyraźnego zróżnicowania opinii w zależności od wysokości dochodów na osobę i wykształcenia (z wyjątkiem tego, że im niższe dochody i poziom wykształcenia, tym większy odsetek badanych nie ma zdania w tym względzie).

Różne grupy społeczne postrzegają więc strukturę naszego społeczeństwa dość podobnie. Przekonanie o jego silnym zróżnicowaniu (o czym świadczy wybór typu A, B lub C), to znaczy istnieniu nielicznych warstw wyższych i zajmowaniu przez większość obywateli niskiej pozycji społecznej, jest jednak częstsze, jak się wydaje, wśród osób bardziej wykształconych. Dzieliąc obrazy społeczeństwa, spośród których respondenci dokonywali wyboru, na dwa rodzaje - o charakterze piramidy lub kolumny o szerokiej podstawie, z nielicznymi warstwami „na górze” (typy A, B, C) oraz przedstawiające społeczeństwa

z dominacją warstw średnich lub wyższych (typy D, E) - można zauważyć, że im wyższy poziom wykształcenia badanych, tym częściej przyrównują oni współczesne społeczeństwo polskie do piramidy czy kolumny. Towarzyszy temu zróżnicowanie ze względu na wielkość miejsca zamieszkania, wysokość dochodów na osobę i - nieco upraszczając - hierarchię grup społeczno-zawodowych (z kadrą kierowniczą i inteligencją na górze, a rolnikami i robotnikami na dole). Zasadniczą rolę wydaje się odgrywać wykształcenie, gdyż im ono jest niższe, tym większy odsetek badanych nie ma wyrobionej opinii o kształcie struktury społecznej. Wykształcenie wyraźnie więc sprzyja postrzeganiu różnic i artykułowaniu takiego obrazu społeczeństwa, w którym warstwy wyższe są nieliczne, a większość ludzi znajduje się na dole społecznej piramidy. Można przypuszczać, że ludzie wykształceni, o szerszej perspektywie poznawczej, łatwiej przyswajają takie całościowe wizje społeczeństwa i posługują się nimi.

Polska dawniej i w przyszłości

Porównując poglądy badanych na temat obecnego kształtu polskiego społeczeństwa z opiniami o przeszłej postaci rozwarstwienia społecznego można zauważyć, że społeczeństwo drugiej połowy lat osiemdziesiątych postrzegane jest jako mniej zróżnicowane, z mniejszymi kontrastami społecznymi. Natomiast lata pięćdziesiąte oceniane są jako okres dość silnego zróżnicowania, ale mniejszego niż obecne. Należy jednak wziąć pod uwagę to, że wielu respondentów nie ma dostatecznej wiedzy ani wyobrażeń o tym okresie, co mogło mieć wpływ na wyniki.

Spółeczeństwo z drugiej połowy lat osiemdziesiątych - podobnie jak współczesne - jest przyrównywane do kolumny lub piramidy społecznej zależnie od poziomu wykształcenia badanych. Centrowe, a zwłaszcza prawicowe poglądy polityczne sprzyjają takiemu widzeniu tego okresu, podczas gdy lewicowe - bardziej egalitarnemu obrazowi lat osiemdziesiątych. Podobnie też różnicują się opinie o społeczeństwie drugiej połowy lat pięćdziesiątych.

Jeśli chodzi o przyszłość, to więcej niż jedna trzecia (35%) respondentów oczekuje mniejszego zróżnicowania społecznego, istnienia licznych warstw średnich, ale ponad jedna czwarta (27%) sądzi, że społeczeństwo będzie jednak bardzo zróżnicowane, z nielicznymi warstwami wyższymi i większością „na dole”.

Tabela 2

w procentach

Jak wyglądała Polska w przeszłości, jakim jest społeczeństwem obecnie i jak będzie wyglądać w przyszłości - który z rysunków jest temu najbliższy?								
Typy społeczeństw	Wskazania respondentów według terminów badań							
	40 lat temu		10 lat temu		obecnie		za 30 lat	
	1994	1997	1994	1997	1994	1997	1994	1997
Typ A	30	26	19	19	44	41	12	10
Typ B	17	15	22	23	25	25	12	7
Typ C	8	8	15	15	8	9	9	10
Typ D	10	12	20	20	8	10	19	20
Typ E	4	4	5	5	3	3	13	15
Nie potrafię wskazać	30	35	18	19	13	13	34	38

Zestawiając wskazania badanych z roku 1994 i obecne należy podkreślić, że różnice są niewielkie. Trzy lata temu nieco częściej postrzegano lata pięćdziesiąte jako okres silnego rozwarstwienia, również przyszłe społeczeństwo jawiło się nieco częściej jako bardziej zróżnicowane. Można powiedzieć, że obecnie przyszłość rysuje się nieco bardziej optymistycznie.

Obraz przyszłego społeczeństwa o mniejszych różnicach społecznych odpowiada naszym pragnieniom. Większość badanych chciałaby, aby w społeczeństwie nie było ostrych kontrastów, a większość ludzi żyła na podobnym, średnim poziomie, abyśmy byli społeczeństwem bardziej zamożnym - z nielicznymi warstwami ludzi biednych, znajdujących się w złej sytuacji. Pragnienia te są niezmiennie od kilku lat i - jak się wydaje - są wyrazem nadziei, że staniemy się społeczeństwem klas średnich, a zatem jednym z krajów rozwiniętych gospodarczo, bogatych. Taki obraz pożądanego kształtu społeczeństwa jest tym częstszy, im wyższe wykształcenie badanych. Spośród grup społeczno-zawodowych najczęściej wskazują go technicy i pracownicy umysłowi niższego szczebla, pracownicy fizyczno-umysłowi, kadra kierownicza i inteligencja oraz bezrobotni. Nieco częściej też wymieniany jest przez osoby o poglądach centrowych niż prawicowych i lewicowych.

Tabela 3

w procentach

A jak Polska powinna wyglądać - który z rysunków wybrał(a)by Pan(i)?			
Typy społeczeństw	Wskazania respondentów według terminów badań		
	1992	1994	1997
Typ A	2	2	1
Typ B	8	7	5
Typ C	6	7	6
Typ D	39	37	38
Typ E	28	32	33
Nie potrafię wskazać	16	15	17

POSTRZEGANIE WŁASNEGO MIEJSCA W SPOŁECZEŃSTWIE

Sposób postrzegania uwarstwienia społeczeństwa wiąże się z usytuowaniem siebie w określonym miejscu struktury społecznej. Respondentów prosiliśmy o wskazanie, w którym miejscu na wybranym rysunku umieściliby siebie i swoją rodzinę - na dole, na górze czy gdzieś w środku. Rozkłady odpowiedzi w odniesieniu do każdego z wybranych typów struktury społecznej przedstawiono na rys. 1 oraz - dla porównania z rokiem 1994 - w tabeli 4.

Tabela 4

w procentach

W którym miejscu umieścił(a)by Pan(i) siebie i swoją rodzinę - na górze, gdzieś w środku czy raczej na dole?	Wskazania respondentów według terminów badań											
	Typ A		Typ B		Typ C		Typ D		Typ E		Ogółem	
	1994	1997	1994	1997	1994	1997	1994	1997	1994	1997	1994	1997
Góra 1	0	0	1	0	0	1	0	1	3	0	0	0
2	1	1	0	1	1	0	3	2	4	0	1	1
3	5	3	7	6	3	9	14	12	5	14	6	6
4	13	20	22	31	30	31	49	57	38	33	21	29
5	17	23	37	33	31	35	21	20	19	29	25	27
6	32	27	21	18	27	18	10	4	14	18	26	21
Dół 7	31	24	12	9	8	6	3	4	17	4	21	15
Brak danych	0	1	0	2	0	0	0	1	0	2	0	2

Uwaga: w tabeli nie uwzględniono osób, które nie potrafiły wybrać żadnego obrazu społeczeństwa.

Patrząc na rys. 1 można zauważyć, że im bardziej „elitarny” obraz uwarstwienia (o większych różnicach społecznych między warstwą górną a większością społeczeństwa) wybierali badani, tym rzadziej umieszczali siebie w jego górnych warstwach (1-3), powyżej środka (warstwa 4). Większość badanych wskazujących typy A i B (najczęstsze) oraz typ C umiejscawia siebie poniżej środka, w dolnych warstwach. Czyni tak również połowa (51%) wskazujących na typ E jako najbardziej podobny do naszego społeczeństwa - typ, w którym dolne warstwy są nieliczne, a większość społeczeństwa zajmuje górne pozycje - co przypuszczalnie wiąże się z poczuciem upośledzenia w porównaniu z innymi czy w stosunku do własnych oczekiwań. Tylko w przypadku typu D - społeczeństwa warstw średnich - większość respondentów umieszcza siebie w warstwie środkowej.

Wśród badanych występuje na ogół tendencja do „uśredniania” swojej pozycji na skali, jaką im się przedstawia. W przypadku prezentowanych rysunków, obrazujących kształt struktury społecznej, może ona jednak polegać nie tyle na częstszym sytuowaniu się bliżej formalnego środka skali (4), ile raczej bliżej optycznego „środka ciężkości” danego kształtu struktury. Im bardziej jest on wysmukły, tym środek ten wypada - jak można sądzić - bliżej jej szerszej części, a więc warstw 5-6 w typie A (50%), 4-5 w typie B i C (64% i 66%), dokładnie w środku (warstwa 4 - 57%) w typie D. Jedynie w typie E warstwy, jak się wydaje, „środkowe” (3 i 4) wybierano równie często (47%) jak warstwy 5-6 poniżej środka skali (47%) - w istocie większość badanych wskazujących na ten typ sytuuje siebie w warstwach 4-5 (62%), podobnie jak badani wybierający typy B i C.

Porównanie obecnych wyników z danymi z roku 1994 (tabela 4) wskazuje ponadto, że zmalała liczba badanych umiejscawiających siebie i swoje rodziny w dolnych warstwach (6-7) w każdym z wybranych typów struktury, wzrósł zaś odsetek respondentów wskazujących warstwy średnie (4-5), co można wiązać z poprawą sytuacji materialnej społeczeństwa w ostatnim okresie.

Analizując związek między cechami społeczno-demograficznymi badanych a ich umiejscowieniem się w określonej warstwie - niezależnie od tego, jaki obraz struktury społecznej wybierali - można zauważyć, że powyżej środka, w trzech górnych warstwach znacznie częściej niż inni sytuują siebie respondenci z wyższym wykształceniem,

przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji, osoby deklarujące wysokie dochody, mieszkańcy największych miast. Wykształcenie średnie i wyższe, średnie i wysokie dochody, przynależność do takich grup społeczno-zawodowych, jak kadra kierownicza i inteligencja, pracownicy umysłowi niższego szczebla i pracownicy usług oraz fizyczno-umysłowi wiąże się z częstszym niż w przypadku innych badanych umiejscawianiem siebie w warstwie środkowej (czwartej). Natomiast wskazywanie na zajmowanie miejsca na dole, w warstwie najniższej jest tym częstsze, im niższe wykształcenie i dochody badanych, częstsze też wśród najstarszych respondentów, mieszkańców wsi, rolników i robotników niewykwalifikowanych, rencistów i emerytów oraz bezrobotnych. Podobne zróżnicowanie występowało w roku 1994, jednak obecnie różnice związane z wykształceniem, dochodami czy przynależnością do grup społeczno-zawodowych są nieco większe.

Ogólnie można powiedzieć, że wśród badanych przeważa raczej niska ocena własnej pozycji społecznej. Potwierdzeniem tego są odpowiedzi ankietowanych na pytanie dotyczące zajmowanej przez nich pozycji w społeczeństwie, zadane niezależnie od wyboru typu struktury społecznej (tab. 5).

Na dwóch najwyższych miejscach w hierarchii sytuuje siebie zaledwie 1,1% respondentów, na samym dole zaś - 15,5%. Większość badanych uważa, że zajmuje pozycje środkowe (5-6) lub poniżej środka (7-8), ale nie najniższe. Ogółem powyżej środka skali (tzn. pozycji 5-6) sytuuje siebie tylko mniej więcej co dziewiąty respondent. W porównaniu z rokiem 1994 samooceny pozycji społecznej w skali całego społeczeństwa nie uległy większym zmianom - z wyjątkiem spadku (o cztery punkty) liczby osób lokujących siebie na najniższych pozycjach. Istotną różnicę stanowi też znaczny wzrost odsetka respondentów, którym trudno jest ocenić, jaką zajmują pozycję, co może w pewnym stopniu wynikać z zachodzących przemian uwarstwienia społeczeństwa i braku rozeznania co do własnego w nim miejsca.

Tabela 5

w procentach

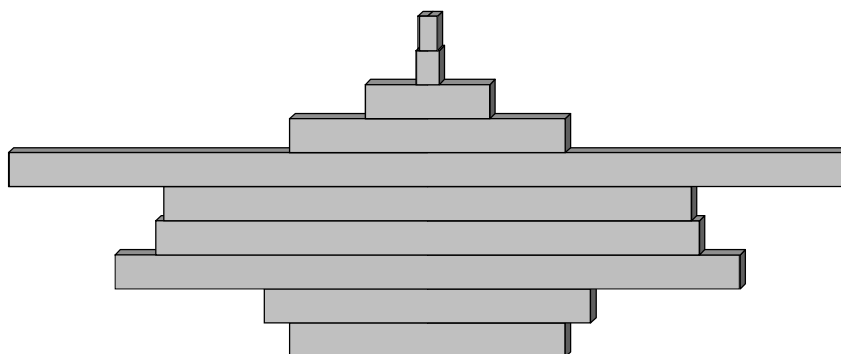
Niektóre grupy zajmują w naszym społeczeństwie wyższe, inne zaś niższe pozycje. Gdzie umieścił(a)by Pan(i) siebie na przedstawionej niżej dziesięciostopniowej skali?		
Skala	Wskazania respondentów według terminów badań	
	1994 (N=2127)	1997 (N=1667)
	Wysoka pozycja	
1	0,6	0,5
2	0,9	0,6
3	5,1	3,2
4	7,4	7,1
5	19,6	21,6
6	13,5	13,6
7	16,2	14,0
8	16,1	16,1
9	10,9	8,4
10	8,5	7,1
	Niska pozycja	
Trudno powiedzieć	0,7	7,7

Subiektywną ocenę zajmowanej pozycji społecznej należy jednak interpretować przede wszystkim jako wyraz zadowolenia czy satysfakcji z własnego miejsca w strukturze społecznej. Ocena ta odnosi się bardziej do tego, co uważamy za pożądane czy należne nam, niż do miejsca zajmowanego przez innych i rzeczywistego kształtu struktury. Biorąc pod uwagę ten punkt widzenia można zauważyć, że utrzymuje się rozdźwięk między aspiracjami większości Polaków a ich zadowoleniem z własnej sytuacji. Dodajmy, że w zamożnych społeczeństwach zachodnich przeważają średnie i dobre oceny własnej pozycji społecznej⁵.

Jeśli sporządzilibyśmy obraz struktury społecznej naszego społeczeństwa opierając się na samoocenach pozycji badanych - co może mieć tylko walor pewnej ilustracji - miałyby ona kształt zbliżony najbardziej do typu D, a nie do najczęściej wskazywanych typów A i B. Byłby to obraz społeczeństwa, w którym najwięcej ludzi jest nieco poniżej środka oraz w środku piramidy społecznej (rys. 2). W takim obrazie widoczna jest zarówno tendencja do „uśredniania” swojej pozycji, jak i poczucie upośledzenia, co znajduje odbicie w umieszczaniu siebie raczej niżej niż wyżej na skali pozycji społecznych.

⁵ Szerzej na ten temat oraz porównania z okresem sprzed zmian ustrojowych zob. komunikat CBOS „Obrazy struktury społecznej”, marzec '95.

RYS. 2. **OBRAZ SPOŁECZEŃSTWA WYNIKAJĄCY ZE ZSUMOWANIA POZYCJI, JAKIE BADANI - ICH ZDANIEM - ZAJMUJĄ W STRUKTURZE SPOŁECZNEJ**

Samooceńa zajmowanej pozycji wiąże się przede wszystkim z wykształceniem. Im ono wyższe, tym częściej badani sytuują siebie powyżej środka skali (5-6), a rzadziej poniżej. Wysokość deklarowanych dochodów na osobę w mniejszym stopniu kształtuje samoocenę - najbardziej wpływa na wskazywanie miejsca na dole skali (9-10). Powyżej środka najczęściej umiejscawiają siebie przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji, w środku - pracownicy usług, fizyczno-umysłowi, kadra kierownicza i inteligencja, pracownicy umysłowi niższego szczebla, w dolnej części - rolnicy i pracownicy rolni, bezrobotni, renciści i emeryci oraz robotnicy. Samooceny pozycji społecznej w dużym stopniu odzwierciedlają więc zróżnicowanie położenia społecznego poszczególnych grup społeczno-zawodowych.

★

★

★

Ostatnie lata nie przyniosły większych zmian w obrazach struktury polskiego społeczeństwa, jakie dominują w społecznej świadomości. Większość badanych uważa, że jest to społeczeństwo znacznie zróżnicowane, w którym elita czy warstwy wyższe są nieliczne. Respondenci pragną jednak innego społeczeństwa - takiego, w którym większość stanowić będą warstwy średnie lub wyższe, a tylko nieliczni znajdą się na dole hierarchii.

A N E K S

PODZIAŁ NA REGIONY W BADANIACH CBOS

1. Region północny:

09 woj. elbląskie
10 woj. gdańskie
17 woj. koszalińskie
26 woj. olsztyńskie
39 woj. słupskie
41 woj. szczecińskie

2. Region zachodni:

11 woj. gorzowskie
12 woj. jeleniogórskie
20 woj. legnickie
45 woj. wałbrzyskie
47 woj. wrocławskie
49 woj. zielonogórskie

3. Region środkowozachodni:

05 woj. bydgoskie
13 woj. kaliskie
16 woj. konińskie
21 woj. leszczyńskie
29 woj. pilskie
32 woj. poznańskie
44 woj. toruńskie
46 woj. wrocławskie

4. Region środkowy:

01 woj. warszawskie
07 woj. ciechanowskie
24 woj. łódzkie
30 woj. piotrkowskie
31 woj. płockie
34 woj. radomskie
37 woj. sieradzkie
38 woj. skierniewickie

5. Region wschodni:

02 woj. białkopodlaskie
03 woj. białostockie
06 woj. chełmskie
22 woj. lubelskie
23 woj. łomżyńskie
28 woj. ostrołęckie
36 woj. siedleckie
40 woj. suwalskie
48 woj. zamojskie

6. Region południowo-wschodni:

15 woj. kieleckie
18 woj. krakowskie
19 woj. krośnieńskie
25 woj. nowosądeckie
33 woj. przemyskie
35 woj. rzeszowskie
42 woj. tarnobrzeskie
43 woj. tarnowskie

7. Region południowo-zachodni:

04 woj. bielskie
08 woj. częstochowskie
14 woj. katowickie
27 woj. opolskie

Tabela 1. Jakim społeczeństwem jest dziś Polska - który z rysunków jest temu najbliższy?

	A	B	C	D	E	Nie potrafię wybrać	Liczba osób
Ogółem	41	25	9	10	3	13	1665
Płeć							
Mężczyźni	44	25	11	9	3	8	760
Kobiety	39	25	7	10	2	17	905
Wiek							
do 24 lat	36	29	13	20	0	2	136
25-34	45	28	6	12	4	6	238
35-44	45	26	11	8	2	8	369
45-54	44	25	10	10	2	9	347
55-64	45	21	9	8	4	13	257
65 lat i więcej	29	23	7	7	3	32	319
Miejsce zamieszkania							
Wieś	38	23	9	8	2	20	632
Miasto do 20 tys.	40	22	10	15	2	11	212
od 21 do 100 tys.	41	29	7	11	3	9	314
101-500 tys.	47	23	8	10	2	9	354
501 tys. i więcej mieszk.	39	32	12	5	6	5	152
Region							
Północny	44	25	9	8	1	13	181
Zachodni	51	21	7	10	2	9	181
Środkowozachodni	43	25	10	9	1	13	247
Środkowy	40	24	8	12	5	11	299
Wschodni	35	22	13	10	3	17	197
Południowo-wschodni	36	27	11	5	3	18	273
Południowo-zachodni	41	29	6	12	2	10	286
Wykształcenie							
Podstawowe	38	19	7	7	3	27	600
Zasadnicze zawodowe	38	30	11	10	3	9	402
Średnie	45	27	8	13	2	4	516
Wyższe	49	26	12	11	1	2	147
Grupa społ.-zaw. pracujący							
Kadra kier., inteligencja, przedsiębiorcy	52	25	12	9	0	2	132
Technicy, prac. umysłowi niższego szczebla	48	24	11	11	4	2	169
Pracownicy usług, fiz.-umysłowi	49	29	5	12	0	4	99
Robotnicy wykwalifikowani	42	24	10	12	4	7	257
Robotnicy niewykwalifik.	38	19	20	2	5	17	67
Rolnicy i pracownicy rolni	39	22	9	13	2	16	140
Bierni zawodowo							
Renciści i emeryci	37	25	5	6	3	24	479
Uczniowie i studenci	41	22	9	28	0	0	52
Bezrobotni	32	31	13	11	6	8	88
Gospodynie domowe i inni	41	23	9	9	1	17	168
Dochody brutto na jedną osobę							
Poniżej 200 zł	44	19	8	8	2	19	323
201 - 325	37	24	10	7	4	17	360
326 - 449	33	31	10	10	3	14	259
450 - 599	49	21	8	11	2	9	236
Powyżej 599 zł	44	25	10	12	2	6	405
Udział w prakt. religijnych							
Kilka razy w tygodniu	45	26	8	5	0	16	71
Raz w tygodniu	40	23	10	9	3	16	817
Kilka razy w miesiącu	39	27	11	9	2	12	305
Kilka razy w roku	46	27	5	12	3	7	327
W ogóle nie uczestniczy	37	28	11	13	3	9	141
Poglądy polityczne							
Lewica	40	28	8	14	2	8	279
Centrum	48	27	8	10	3	4	487
Prawica	46	23	12	8	4	7	344
Trudno powiedzieć	32	22	9	8	2	27	552

Tabela 2. A jak Polska powinna wyglądać - który z rysunków wybrał(a)by Pan(i)?

	A	B	C	D	E	Nie potrafię wskazać	Liczba osób
Ogółem	1	5	6	38	33	17	1665
Płeć							
Mężczyźni	1	7	6	42	32	12	760
Kobiety	1	4	5	36	33	21	904
Wiek							
do 24 lat	0	6	7	44	34	9	136
25-34	1	5	4	43	36	10	238
35-44	1	4	8	38	37	13	369
45-54	2	6	5	40	34	14	347
55-64	1	5	7	43	28	16	256
65 lat i więcej	1	6	3	28	27	35	319
Miejsce zamieszkania							
Wieś	1	5	6	33	31	24	632
Miasto do 20 tys.	0	2	6	50	28	13	212
od 21 do 100 tys.	2	8	6	36	33	14	314
101-500 tys.	1	5	4	42	35	13	354
501 tys.i więcej mieszk.	1	6	6	40	40	6	152
Region							
Północny	0	3	5	47	31	13	181
Zachodni	0	4	8	41	29	16	181
Środkowozachodni	0	4	5	40	34	16	247
Środkowy	2	7	5	39	35	13	299
Wschodni	0	5	8	29	29	29	197
Południowo-wschodni	2	3	5	35	36	20	273
Południowo-zachodni	1	8	5	40	31	15	286
Wykształcenie							
Podstawowe	2	4	5	31	26	33	599
Zasadnicze zawodowe	2	6	6	37	37	12	402
Średnie	0	6	7	47	34	6	516
Wyższe	0	6	6	42	42	4	147
Grupa społ.-zaw. pracujący							
Kadra kier., inteligencja, przedsiębiorcy	0	5	9	35	44	7	132
Technicy, prac.umysłowi niższego szczebla	0	2	5	51	39	3	169
Pracownicy usług, fiz.-umysłowi	2	5	7	45	38	4	99
Robotnicy wykwalifikowani	1	6	5	38	37	13	257
Robotnicy niewykwalifik.	1	6	8	41	25	19	67
Rolnicy i pracownicy rolni	1	4	4	41	30	20	140
Bierni zawodowo							
Renciści i emeryci	1	6	5	34	25	30	479
Uczniowie i studenci	0	8	4	45	26	17	52
Bezrobotni	2	1	7	39	39	12	88
Gospodynie domowe i inni	2	7	8	33	33	16	168
Dochody brutto na jedną osobę							
Poniżej 200 zł	2	4	7	38	24	25	323
201 - 325	1	4	4	38	35	19	360
326 - 449	0	7	6	36	34	17	259
450 - 599	1	4	6	47	32	10	235
Powyżej 599 zł	1	8	6	39	36	10	405
Udział w prakt. religijnych							
Kilka razy w tygodniu	1	3	2	46	32	17	71
Raz w tygodniu	1	5	5	37	33	19	817
Kilka razy w miesiącu	1	6	8	34	34	17	305
Kilka razy w roku	1	5	5	44	33	13	327
W ogóle nie uczestniczy	0	7	6	44	29	14	141
Poglądy polityczne							
Lewica	1	8	6	41	33	10	279
Centrum	1	5	6	46	36	6	487
Prawica	1	7	7	42	32	10	344
Trudno powiedzieć	1	2	4	28	31	34	551

Tabela 3. W którym miejscu umieścił(a)by Pan(i) siebie i swoją rodzinę - na górze, gdzieś w środku czy raczej na dole?

	Góra				Dół (%)			Liczba osób
	1-3	4	5	6	7	Brak danych		
Ogółem	7	29	27	21	15	2	1449	
Płeć								
Mężczyźni	8	26	27	22	14	1	698	
Kobiety	6	31	27	19	16	2	751	
Wiek								
do 24 lat	10	39	26	12	12	0	133	
25-34	2	36	25	23	13	1	223	
35-44	5	26	32	22	14	2	337	
45-54	8	32	23	21	14	1	315	
55-64	9	23	28	24	14	3	222	
65 lat i więcej	9	20	27	18	23	3	217	
Miejsce zamieszkania								
Wieś	3	22	30	22	21	1	508	
Miasto do 20 tys.	10	30	28	17	14	1	189	
od 21 do 100 tys.	7	36	27	18	11	1	284	
101-500 tys.	6	33	26	23	11	1	323	
501 tys.i więcej mieszk.	19	26	19	20	10	6	145	
Region								
Północny	12	29	26	20	10	3	157	
Zachodni	3	33	31	15	18	0	165	
Środkowozachodni	4	29	26	20	19	2	215	
Środkowy	10	30	22	22	15	1	267	
Wschodni	6	24	30	24	15	1	164	
Południowo-wschodni	6	24	30	22	15	3	224	
Południowo-zachodni	8	32	27	21	12	0	257	
Wykształcenie								
Podstawowe	4	22	23	22	25	3	439	
Zasadnicze zawodowe	2	26	33	23	16	1	367	
Średnie	9	35	28	19	9	1	498	
Wyższe	24	34	21	17	2	2	145	
Grupa społ.-zaw. pracujący								
Kadra kier., inteligencja, przedsiębiorcy	24	38	19	16	1	2	130	
Technicy, prac.umysłowi niższego szczebla	9	32	29	22	8	0	165	
Pracownicy usług, fiz.-umysłowi	3	34	34	15	13	1	95	
Robotnicy wykwalifikowani	3	26	35	24	10	1	239	
Robotnicy niewykwalifik.	7	26	21	23	23	1	56	
Rolnicy i pracownicy rolni	9	17	24	26	22	2	118	
Bierni zawodowo								
Renciści i emeryci	4	23	24	25	21	3	362	
Uczniowie i studenci	12	65	17	2	4	0	52	
Bezrobotni	1	29	24	13	32	1	80	
Gospodynie domowe i inni	6	29	29	19	16	1	139	
Dochody brutto na jedną osobę								
Poniżej 200 zł	2	18	24	25	27	3	262	
201 - 325	6	22	25	27	19	1	299	
326 - 449	6	30	28	20	14	3	223	
450 - 599	2	32	31	21	12	1	214	
Powyżej 599 zł	14	36	29	15	6	0	380	
Udział w prakt. religijnych								
Kilka razy w tygodniu	7	11	44	24	10	4	60	
Raz w tygodniu	6	27	28	21	17	1	688	
Kilka razy w miesiącu	5	29	32	18	15	2	267	
Kilka razy w roku	8	35	21	22	12	2	302	
W ogóle nie uczestniczy	11	32	18	21	16	3	129	
Poglądy polityczne								
Lewica	9	32	25	16	16	1	256	
Centrum	7	28	30	21	13	1	467	
Prawica	11	28	27	20	12	2	320	
Trudno powiedzieć	2	28	25	24	19	2	404	

Tabela 4. Niektóre grupy zajmują w naszym społeczeństwie wyższe, inne zaś niższe pozycje. Gdzie umieścił(a)by Pan(i) siebie na przedstawionej niżej 10-stopniowej skali?

	Wysoka pozycja				Niska pozycja (%)		Liczba osób
	1-2	3-4	5-6	7-8	9-10	Trudno powiedzieć	
Ogółem	1	10	35	30	16	8	1665
Płeć							
Mężczyźni	1	12	37	31	13	6	760
Kobiety	1	9	34	29	18	9	904
Wiek							
do 24 lat	3	8	46	31	7	4	136
25-34	1	13	42	29	8	7	238
35-44	0	12	36	32	14	5	369
45-54	1	13	36	30	15	6	347
55-64	0	10	36	29	19	6	256
65 lat i więcej	2	5	24	29	25	15	319
Miejsce zamieszkania							
Wieś	1	7	32	29	23	9	632
Miasto do 20 tys.	1	13	32	31	15	7	212
od 21 do 100 tys.	1	13	38	30	12	6	314
101-500 tys.	1	10	40	33	10	6	354
501 tys.i więcej mieszk.	4	16	37	25	8	11	152
Region							
Północny	2	17	36	30	7	8	181
Zachodni	0	9	42	32	13	4	181
Środkowo-zachodni	0	7	37	31	18	7	247
Środkowy	2	13	35	28	12	9	289
Wschodni	1	6	30	30	23	11	197
Południowo-wschodni	0	11	31	32	22	4	273
Południowo-zachodni	2	10	38	28	12	10	286
Wykształcenie							
Podstawowe	1	5	27	33	25	10	599
Zasadnicze zawodowe	1	8	35	34	16	6	402
Średnie	1	13	45	29	7	5	516
Wyższe	2	30	37	15	6	9	147
Grupa społ.-zaw. pracujący							
Kadra kier., inteligencja, przedsiębiorcy	2	28	46	16	2	6	132
Technicy, prac.umysłowi niższego szczebla	0	17	44	33	3	3	169
Pracownicy usług, fiz.-umysłowi	0	7	49	27	12	5	99
Robotnicy wykwalifikowani	1	8	39	37	11	4	257
Robotnicy niewykwalifik.	3	10	29	35	15	8	67
Rolnicy i pracownicy rolni	0	7	24	35	25	9	140
Bierni zawodowo							
Renciści i emeryci	1	5	27	31	24	11	479
Uczniowie i studenci	3	6	71	17	0	4	52
Bezrobotni	3	4	28	29	27	9	88
Gospodynie domowe i inni	0	15	34	26	13	10	168
Dochody brutto na jedną osobę							
Poniżej 200 zł	0	7	31	28	25	9	323
201 - 325	0	11	27	36	18	8	360
326 - 449	1	9	33	33	15	8	259
450 - 599	3	7	41	32	13	5	235
Powyżej 599 zł	1	14	43	28	7	6	405
Udział w prakt. religijnych							
Kilka razy w tygodniu	0	8	38	34	17	3	71
Raz w tygodniu	1	10	32	31	18	9	817
Kilka razy w miesiącu	2	10	36	30	14	8	305
Kilka razy w roku	1	9	44	28	11	6	327
W ogóle nie uczestniczy	1	16	30	30	15	8	141
Poglądy polityczne							
Lewica	2	11	36	28	19	4	279
Centrum	1	10	40	36	10	4	487
Prawica	1	14	37	25	15	7	344
Trudno powiedzieć	1	8	29	29	19	13	551